

Гнатів Марія Володимирівна — аспірантка Львівського національного університету імені Івана Франка

ОБРАЗ ПОТОЙБІЧЧЯ (НА МАТЕРІЯЛІ ФОЛЬКЛОРНИХ ЗАПИСІВ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА)

*Всі важніші хвилі, які пережив нарід і які впливали на нього [...],
Полишили відгомін у народній творчості.
Володимир Гнатюк*

Володимир Гнатюк був одним із небагатьох оплачуваних співробітників НТШ, що сприяло його активній діяльності у справі фіксації фольклорно-етнографічного матеріалу. Відомо, що В. Гнатюк підготував до друку 58 томів «Етнографічних збірників», що вміщують 322 колядки, 184 гаївки, 8822 коломийки, 700 анекдотів, 412 легенд, 1348 демонологічних оповідань, 400 казок, 20 описів похоронних обрядів, 312 сороміцьких творів. Найбільшої популярності ім'я Володимира Гнатюка набуло лише після смерті, коли багато науковців стали розглядати його фольклористичну спадщину як неоціненне джерело народознавства. Відтак, це дозволило нам, нинішнім дослідникам, «сприйняти» напрацювання вченого як необхідну ланку для творення цілісної картини народної словесності.

Так, унікальні фольклорні матеріали Володимира Гнатюка дали змогу простежити, а відтак, і проаналізувати дуже цікавий аспект української етнокультури — образ потойбіччя. Зокрема, у 13 томі «Етнографічного збірника», який, як відомо, названо «Галицько-руські народні легенди», у другій книзі є розділ «Легенди про загробне життя і кінець світа», які власне зібрав В. Гнатюк. Варто зазначити, що це одне із найбільш наповнених, хоча й невеликих своїм обсягом, зібрань розповідей, себто легенд, про завмиральників — людей, котрі в стані сну чи летаргії «мандрували» тим світом, а опісля розповідали живим про побачене. Відомості про потойбіччя можна знайти і в інших фольклорних записах В. Гнатюка [1, с. 178-193].

Інший світ в народній традиції визначається трьома основними місцями-пристановищами померлих: раєм, пеклом та чистилищем. У записах Гнатюка саме рай і пекло представлені досить рівномірно. Звісно, перш ніж потрапити в одну із цих просторових величин, душа має подолати певний шлях, що ми врешті знаємо хоча б із третьої час-

тини поеми Івана Котляревського «Енеїда». У записі «Як дівка завмирала» [2, с. 62] ця путь розпочинається з широкого пастівника, якому кінця краю не видно. Дівчина змушена ним іти доти, поки не дійде до наступного стрижневого об'єкта — річки, що є постійним образом текстів про потойбіччя. Ріка — єднальна ланка між світами, а обмиральник має її перейти по тоненькій кладці, місточку чи дощці. Зазначу, що в самій ріці часто каламутна вода, інколи смола, де плавають різні гади тощо.

Людину на той світ переважно супроводжує поводитир. Ним може виступати сивий дідусь, святий або діти. У народній легенді «Як баба завмирала» [2, с. 64] жінку за руку веде до раю «дід з бородою, старезний-старезний». У **раю** обмиральник бачить «таке світло, аж очі сліпнуть», трава рясна та висока. Навкруг доріжки й стежки. Вишневий сад, а вишні кучеряві. Скрізь новонароджені, 30 років кожному, старих не було (можливо, для кожної вікової категорії існував свій рай). У «Подорож на тамтой світ» обмиральницю полем ведуть померлі діти [2, с. 64].

Думаю, що назву «**рай**» варто пов'язати з синонімічним номінативом «**небо**». І справді, у «Вандрівці до неба» обмиральник заходить до самого неба, де музики грають, святі танцюють, а перед душами лежить хліб (у значенні хліба — різноманітні наїдки) [2, с. 65]. Саме на небі є престол Господа Бога Ісуса Христа, Сина Божого, там вічний одпочинок, там Авраам, Ісак і Яків, сини Якові [3, с. 67]. Вдалось простежити, що інколи замість слова «рай» вживається формула «гостина Божа», на якій мають можливість побувати праведники [3, с. 65].

«**Пекло**» постає простором, у якому темрява, дим і що далі, то все більш гаряче. Там є певні комірчини, у яких кожен держить муку по ділах своїх. В оповіданні «Як чоловік завмирає» [3, с. 65] читаємо про душу, яка вкинута до хати, що наповнена всякими «гадями», які його кусали. Оскільки чоловік не покидав надії на спасіння, його визволяє сестриця. А за тим проводить до іншого місця. Дорогою ж чоловік бачив різні душі, що трудились в роботі, яку виконували і при житті. Подібна інформація є і в оповідах обмиральниці Олени Дубинихи у народознавчій книзі Пантелеймона Куліша «Записки о Южной Руси» [6, с. 208]. Окрім того, значна частина пекла постає, як це звично в українських уявленнях, місцем, де постійно горить вогонь, клекоче смола, весь час лунають плач, крик і чути скрегіт зубів [2, с. 68]. Найбільші грішники переважно перебувають у величезній ямі, протя-

жність якої неможливо виміряти. За легендами, в ямі, яку в записях ще названо безоднею, мучиться мати апостола Петра [2, с. 101]. Іншою периферійною частиною є млинове колесо, на якому обертаються люди, прив'язані за голови; піч, куди кидають душі, мов хліб на випічку [2, с. 70]. Один чоловік, «гуляючи» тим світом, заходив у кожні двері: *«Ще одні двері — там піч, а там вогонь, біля печі сидить чорний дід з великою залізною довбнею. Та й дивиться: з тої печі викидує жінку, і так одна з одною»* [2, с. 71]. Замість слова «піч», читаємо й «п'єц», що вказує на етнічний (територіальний) характер уявлень.

Пекло — місце, доступне кожному охочому грішнику. Цю тезу підтверджує низка оповідань, в яких ідеться про людину, котра, не обмираючи, вирушає в пекло. Зокрема, у легенді «Як два брати носили вечерю до Бога» [2, с. 174] знаходимо вказівку на екстер'єр пекла: територія оточена з усіх боків мурами, а щоб увійти, потрібно стукати.

Важливо зауважити, що картину уявлень про потойбіччя творять не лише тексти, в яких очевидцем була звичайна людина-обмиральник, а й твори, де оповідачами виступають святі, зокрема Христос та Діва Марія. Низка таких оповідок містить сюжет про сходження Ісуса в пекло, де Він бачив не лише душі, що мучились, а й інтер'єр цього місця.

Потойбіччя у записях В. Гнатюка — локус, де час і простір не обумовлюються земними правилами. Свідченням цього є тексти, згідно з якими людина, потрапивши на той світ, перебуває за своїми світовідчуттями всього лиш три дні, а повернувшись на сей світ (до живих), розсипається від старості на порох²⁵ [2, с. 69].

Відтак, фольклорний набуток вміщує тексти, що прямо ілюструють образ тих чи інших локусних величин того світу, проте у більшості текстів на образ потойбіччя наштовхуємось лише тоді, коли аналізуємо мотив гріховності: кожен терпить муку і отримує відповідний присуд за діла свої. Хабарники киплять у гарячій смолі, нагнувшись аж до землі під вагою «взятого»; скупі «випасаються» на «голій» землі, щедрі — на великій траві; ті, хто недбало виконував свою роботу — качаються по болоті та їдять грязюку. Народна традиція вчить пам'ятати, що Господь не для того створив людину, щоб пила та пус-

²⁵ У той же час персонаж оповідей старої обмиральниці Олени Дубинихи Семен Бабинець обмирав у молодості, а повернувшись до світу живих, тривалий час жив повноцінним життям (Куліш, с. 207).

тоту провадила, а щоб «чоловік молився, щиро працював, а свою працю не пропивав та свій музиль не гайнував» [5, с. 173].

Отже, проаналізувавши фольклорні записи В. Гнатюка, бачимо, що образ потойбіччя має цікаві характеристики і представлений через амбівалентні величини раю і пекла.

Література

1. Гнатів М. Гріх як дзеркало потойбіччя. *Korean Journal of Ukrainian Studies*. 2020. № 1. С. 178-193.
2. Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. Львів, *ЗНТШ*. 1902. Т. 13. 286 с.
3. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Львів, *ЗНТШ*. 1900. Т. 9. 285 с.
4. Гнатюк В. Знадобы до української демонології. Львів, *ЗНТШ*. 1912. Т. 33. 280 с.
5. Куліш П. Повне зібрання творів. Наукові праці. Публіцистика. Записки о Южной Руси. (У 2 кн.). Упоряд., комент. Василь Івашків. (Кн. 1). Київ: Критика. (2015). 413 с.